380

یا ایها الذین آمنوا اطیعوا الله واطیعوا الرسول واولی الامر منکم

هذه زبدة البیان

در مطبع احسن المطابع باهتمام سید حسین شاه [illegible] طبع گردید

بشارہ بالمسرت

بحمد اللہ المنان در این آوان وحید الدوران فرید الاحیان نادر
الزمان عین الاعیان ذو الفضل والبذل والعرفان قدوسی زمان سلیمان شان
سلمان نشان المخصوص فی ترویج الدین والایمان وبث علوم القرآن الذی
ہو فرقان بین الحق والبطلان لبصیرۃ اہل الجہالت والعمیان وایزاد معارف
اہل الاسلام والایمان شہزادہ سندھ وبلوچستان بو آب ثالث ائمۃ الانس والجان

سرکار نواب ملا میر محمد حسن علیخان حیدرآباد

سندھ حرسہ من طوارق الحدثان بملاحظہ بعض مجلدات تفسیر لانظیر بحر العلوم
موسوم بہ تفسیر لوامع التنزیل سواطع التاویل کہ منشور عوالم مشہور در او ادم است
بکمال معرفت و علم و فضل خود نظر بمفاد آیہ وافی ہدایہ وما الحیوۃ الدنیا الا متاع
الغرور زندگانی دنیا و اموال آن لا بقا و لا وفا باد فناد انستہ و بکار آدم در
یوم لا ینفع مال ولا بنون ہیچ چیزے نیاید سوائے آنچہ از اعمال و افعال نیک
بزندگی خود و بدست خود کردہ باشد پس با مید و اثق از عموم مفاد کریمہ من احیاہا
فکانما احیی الناس جمیعاً بنا بر نشر اصل اصول دین و ایمان و افضل ارکان آن نہاد
بالفعل علی العجالۃ بامر عالی یشان یک مطبع مختصرے برائی طبع آن تفسیر خاص
لاہو باسم **احسن المطابع** مقرر فرمود طبع مجلد ثامن تفسیر مذکور بعون اللہ و توفیق جل
است تا ہر خاص و عام ہند و عرب و ایران با ان منتفع شوند و فی الحال این رسالہ **برہان البیان** از
احسن المطابع نیز مطبوع گردید البتہ باجراے این نعمت عظمی ہر مومن عارف و شایق در بقائی
و ایزاد توفیق شان دعا خیر خواہند فرمود فقط والسلام سید احمد شاہ شمسی لا موسوی

مہتمم و مالک مطبع ہذا

بعونه تعالی

این رساله شریفه و عجاله

منیفه از مصنفات مرجع الخواص والعوام

منبع العلوم والاحکام بقیة الاعلام مدار الشریعة

مناط الطریقة حجة الاسلام ارکان الحاج السید

ابو القاسم الرضوی دام ظله العالی مدام الایام

واللیالی

بسم الله الرحمن الرحیم

اللهم احمدك علی ان خلقت صفوة من خواص الناس کاملة

خالصة لخلافتك فجعلتهم طیبة مطیبة عن تلوث الاخباث

والادناس طاهرة مطهرة من اجناس الارجاس محروسة

معصومة فی جمیع الاحوال عن انواع الانجاس فلوجود

ذلك تنزهوا عن التشکیك فیك والتشریك بك وعن

التعبید من البدایة الی النهایة بلا وسواس وعلمتهم کلما

کان ومایکون لتکمیل ناقصی عبیدك وتهذیب النسناس

معهذا کرمتهم وایدتهم بالاختصاص مع کمال العقل والحواس

بمعاجز قاهرة وخوارق باهرة لیمتازوا عن جهال الناس

ولیعرفہم کل احد بالاحساس ولئلا تیجرأ احد بقولہ انا خلیفۃ الناس ولیزیل بذلک من ججک الالتباس **فالصف** صلوٰتک واعلی تحیاتک واوفی تسلیماتک علی اکامل خلفائک وافاضل انبیائک **محمد** والاوصیاء الاصفیاء من عترۃ نبیک خیار الاجنۃ والاناس **امّا بعد**

این عجالہ مع کثرت الاشغال وترددات البال علی صورت الایجاز و الاجمال **رسالۃ برہان البیان** درجواب سوال استخلاف آیۃ القرآن است **سوال** یا برہان الدین والایمان وسلطان الملۃ وتفسیر القرآن ویا نور الوضئ المضیئ یستضئ بہ الدین والایمان انت الفرقان بین الحق والبطلان یعترف بہ کل واحد من الاعیان مازالت شموس انفاسکم فی الدوران واقمار افاداتکم آنا بعد آن ما قولکم مد ظلکم فی آیۃ الاستخلاف فی القرآن **قال اللہ تعالیٰ** وعد اللہ الذین امنوا منکم وعملوا الصلحت لیستخلفنکم فی الارض کما استخلف الذین من قبلھم ولیمکنن دینھم الذی ارتضی لھم ولیبدلنھم من بعد خوفھم امنا یعبدوننی ولا یشرکون بہ شیئا ومن کفر بعد ذلک فاولئک ھم الفاسقون **ترجمہ** وعدہ قطعی داد خدا آنانیراکہ ایمان بخدا ورسول او آوردند از شما امت محمدی وعملہائے نیک کردند ہر آئینہ خدا بیاد قسم میفرماید کہ خلیفہ میکرداند مومنین را وقائم بمقام وجانشین

میگرداند ایشان را در زمین چنانچه خلیفه گرفت و قائم بمقام و جانشین گذاشت
و ساخت آنانیکه از پیشینیان ایشان بودند و هر آئینه تمکین و تقویت
میدهد خدا دین پسندیده اسلام را برای اسلام ایشان و هر آئینه تبدیل میکند
حالت قلت و ضعف و خوف ایشان را بکثرت و عزت و شوکت و ثروة
و امن و امان ایشان بحالیکه عبادت میکنند مرا شریک نمی سازند بمن و بعبادت
من هیچ چیز را و هر که بعد این حالت و نعمت کفر و انکار کند بمن و بنعمت
من پس آن جماعت فجار و فاسق اند یعنی خارج از دین میشوند چه فسق
عبارت از خروج از حد محدود خود میباشد و طائفه میگوید که مصداق
این حاصل نشده مگر خاص در اعصار مشائخ ثلثه و در عصر معاویه و زوال
خوف و حصول فتوحات و غنایم و تقویت اسلام و نشر آن و امن و امان
در اهل ایمان در اعصار ایشان و بحصول مقصود در اعصار ایشان دلیل بر
حقیت خلافت ایشان می شمارند **و اما معاویه** را از امرا می
شمارند و از خلافت بر می آرند بدو جهت **اول** بروایه صحیح مسلم و بخاری
و غیرهما که بعمار یاسر در یوم تعمیر مسجد حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم
فرمود ویحك یا عمار ستقتلك الفئة الباغیة تدعوهم الی الجنة و
یدعونك الی النار چه آن حضرت معاویه و تبعه او را از گروه باغیه ناریه شمرده
نامیده پس باین جهت در خلفا معدود نمی سازند **ثانیها** نیز بروایه مشهوره
در الطائفه الخلافة ثلثین سنة ثم تکون ملکا او ملوکا و بحسب این
خبر خلافت خلیفه اول تا دو سال و خلافت خلیفه ثانی تا ده سال و خلافت

خلیفه ثالث تا دوازده سال **و** خلافت حضرت مرتضی علی را تا شش سال
بجمع این سی سال میشوند **واما** بانضمام ایام و اعوام سلطنت معاویه با
ثلثه زاید از سی سال میشود **لهذا** طوعاً و کرهاً بجائے معاویه حضرت
مرتضی را ضم کردند چه بانضمام علی سی سال تمام حاصل میشوند هرچند در ایام
علی غیر از قتال فرقه ثلثه ناکثین و قاسطین و مارقین این فتوحات اصلاً حاصل
نشده لهذا حدیث ثلثین تا ایام علی صادق میاید **وسائل** عرض پرداز است
که باعتراف و تصدیق فحول موالف و مخالف از محققین اعلام و مدققین
مشائخ عظام رئیس الاعلام ربیس فی الداهیت العظام حجة الاسلام بحمد الله
المنان جناب عالی این زمان اند و تدقیق و تحقیق بالعقل والنقل سیرة مستمره
دائمه سرکار عالی در هر مسئله است فما هو الحق والصدق فی هذه الکریمة
ارشاد شود تا شک و شبهه مزله اقدام انام است زائل کردد **و** عقدئه که لاینحل
حل شود و لاینحل هذا الا منک و بک لان النبی صلعم قال ان العلماء ورثة
الانبیاء **وقال** صلعم ان علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل **پس** اخراج از
شکوک و شبهات و ضلالات و اضلال و ابدا و ارشاد تکلیف ربانیین و من قوام
اعلام ورثة انبیاء والائمة الهدی مصابیح الدجی میباشد فبینوا لنا واجرکم
علی الله المتعال **جواب بالصواب** بعون الله الوهاب بعد ذکر مقدمات
ثلثه بالایجاز میشود **مقدمه اولی** قبل بر این بعض راجگان شفاها
از این آیه پرسیده بود چونکه او ذی سواد بود او را همین قدر گفتم که آیه عام بغیر
تخصیص است پس مراد کل امت مومنه است اگر ایمان کسی لا ثبات شود در شمول

جواب سوال بعد مقدمه

آنہا انکار نیست سایل تصدیق کرد وہمین را کافی شمرد **پس بدانکہ** وعدہ وبشارت ہر دو بمعنی ایصال خبر خیری کہ حصول ووقوع آن در زمانے آتے باشد **امّا** از صدق الصادقین غنی قدیر تعالیٰ واجب الوقوع والحصول بلا تبدل ولا تخلف ولا تفاوت می باشد چہ خلاف آن از تعالیٰ ممتنع الحصول است **مقدمۂ ثانیہ** بدانکہ لفظ استخلاف باب استفعال **نزد** اہل اشتقاق **و** معانی برائے طلب چیزی بالارادہ اختیاراً واجباراً موضوع شدہ چون استخرجتہ **و** استدرجتہ درجہ درجہ برآوردم وفرود آوردم **امّا در لغت** استخلاف عبارت است کہ شخصے را عقب وبعد غیاب وفقدان خود برائے اداء وتنظیم امور خود بگیرد وباو بسپارد اورا وقائم بمقام خود بسازد کما قالہ ائمۃ اللغۃ منہم **الجوہری** یقال استخلفہ ای جعلہ خلیفتہ بعدہٗ علی اہلہ ومالہ **وفی المصباح** واستخلفتہ ای جعلتہ خلیفۃ از خلف یخلف خلفاً وخلفۃ بمعنی عقب ودنبال وبعد شئی شئ دیگر باشد **و** ازینجا خلف صالح او طالح میگویند یعنی دنبال وبعد خود ولد نیکی **یا** بدی باگذاشتہ **و** ازینجاہست آیۂ وجعل اللیل والنہار خلفۃ یعنی شب وروز دنبال وبعد وعقب یکدیگر میاید وہمرود **و خلیفہ** ہم از ہمین باب است **امّا نزد** اہل اشتقاق اصلش خلیف بغیر ہاء است **و** در ہاء آن دو قول دارند **احدہما** تاء مبالغہ چون علامہ ونسابہ وفہامہ می باشد **ثانیہما** محکی از ابن کیسان تاء علمیت واسمیت تا بر علمیت مسمی دلالت کند **پس** خلیفہ در لغت عبارت

ازمن یقوم مقام الذاهب ویسد مسده ذکره ابن الاثیر و الطریحی
یعنی خلیفہ آنکس ست کہ قایم بمقام شخص گذشتہ برلے سد مسد او باشد
وبقولی الخلیفة من یخلف غیره ویقوم مقامه یعنی خلیفہ آنکس
است کہ بشخصے او را جای نشین و قایم بمقام خود کرداند **تنبیہ** بین
خلافت اسم آن منصب ست کہ بعد منیب بران مقرر کردیده کما قالوا الخلافة
النیابة عن الغیر **در کلیات** علامہ ابوالبقاء گفتہ والخلافة
النیابة عن الغیر **اما** لغیبة المنوب عنه **و** اما لموته **و** اما لعجزه
و اما لتشریف المستخلف فعلی هذا استخلف الله عباده فی الارض
یعنی خلافت عبارت از نیابت غیر ست **یا** بجہت غیاب منوب عنہ **و یا**
بجہت موت منیب **و یا** بجہت عجز او **و یا** بجہت تشریف مستخلف **بین**
بنابراین خدا خلیفہ گرفت و گردانید بندگان بشر خود را در زمین **اما** استخلاف
و خلافت محتاج بتخلیف مخلف منیب ہست **یا** محتاج بآن نیست بل ہر کس
خود بخود **و یا** بتخلیف غیری و اجنبی مستخلف و خلیفہ و نائب متولی و متصرف
امور آل و اموال شخصے میتواند شد **یا** بر چنین شخص اطلاق خلیفہ و مستخلف میشود
یا نہ **جواب** عقلاً و سمعاً بغیر تخلیف مخلف مالک احدی خلیفہ نیست
و نمیشود و تصرف در امور نمیتواند کرد بغیر نص و نصب و اجازت صریحہ مالک
مخلف اصلاً و ابداً **تبصرہ** بدانکہ سفارة **و** نبوة **و** رسالت **و** امامت
و خلافت ہر چند کلمات مختلفہ بحسب اشتقاق اند **اما بالجملہ**
از ہم در واقع فرقے دارند چون امام صلعم در حقیقت مقتدای لمن تاخر **و** خلیفہ

متناظر از من تقدم است **ولکن** متحد المآل و الحال در استعمال اند **و** در همه
اصل اینها از اسماء یک نوع منصب الهی اند **اما** از مناصب تمه نوع ربوبیت
است **و** نوع ربوبیت دو درجه دارد **اما درجه اعلی** ربوبیت
منصب تخلیقی و تکوینی واو مخصوص تمه است **اما درجه ادنی**
ربوبیت منصب تکمیل ناقصین و تعلیم جاهلین و تهذیب و تادیب عارین
عبید است **و** اینها قابلیت تکمیل و تعلیم و تهذیب و تادیب الهی بلا توسط
نبودند **لهذا** بشر ذمه قلیله را از کل جنس ایشان کامل و قابل جمیع کمالات
آفرید **پس** خاص و خالص آن جماعت را بعد تکمیل این منصب درجه ثانیه
ربوبیت خود که منصب نبوة و رسالة و امامت و خلافت خویش باشد داده
الی جنسهم الناقص برای تکمیلهم مبعوث ساخت **لهذا** حکماء الهیین منهم
ابن سینا **و** صدرا و غیرهم میگویند که یطلق علی الانبیاء و خلفائهم
نعم رب الارض و اهلها **پس** همین سبب و جهت مرسلین خود را همه
این اسماء در قرآن یاد فرمود چون یا ایها النبی **و** یا ایها الرسول **و**
انی جاعلک للناس اماما **و** انا جعلناک خلیفة فی الارض فاحکم
بین الناس بالحق **و** جعلناهم ائمة یهدون بامرنا **تذکره**
هرگاه این واضح شد **پس** هر کس را که از ان بشر ذمه بشر این منصب بلا توسط احدی
عطا و ارسال کرد او خلیفه و نبی و رسول متبوع میباشد **و** هر کس را که به توسط
و بعد رسول این منصب داده خلیفه **و** امام **و** امیر **و** ولی **و** وصی **و**
سفیر تابع رسول است **پس** فرق در بین این دو صنف همین متبوعیت

می باشد و در زبان سلف ختم نبوة نبود لهذا بر تابع و متبوع اطلاق اسم
نبی و رسول و سفیر و امام شده و اما این زبان ختم نبوت و رسالت بلا
توسط شده تا قیامت احمدی باسم رسول و نبی من الله ابدا نمیاید لهذا بغیر اسم رسول
و نبی بر اوصیاء و اولیاء عهد آنحضرت با امام و خلیفه و وصی و ولی و
امیر خاص اطلاق میشود و ما در اکثر کتب کلامیه و مجلدات تفسیر لوامع این
مبحث را مکرر باستیفاء تنقیح کرده و تفصیل داده ایم **تنبیه** هرگاه این
ذکر شد لبس الحال معنی و تعریف خلافت شرعا بوجوه وجیزه بشنو احدها
خلافت عبارت ست از نیابت الهی در تصرف جمیع امور بنی نوع انسانی
بنص و امر الهی خاص برای شخص کامل قابل بشری بلا توسط و بتوسط
ثانیها الرسالة والنبوة ریاسة عامة بالاصالة عن الله تعالی
لبشر کامل فی الارض واهلها **واما** الخلافة والامامة والامارة
ریاسة عامة تامة عن النبی بامر الله تعالی **واما** الریاسة التامة
العامة المطلقة فهی خاصة لله تع یعنی رسالت و نبوة رسالت تامه
عامه بالاصالة از خالق خاص برائے بشر کامل در زمین و در اهل زمین
می باشد **اما** خلافت و امامت و امارت نیز ریاست عامه تامه
از پیغمبر بامر الله برائے شخص کامل قابل مثل نبی است **واما** ریاست
تامه عامه مطلقه در کل عالم علوی و سفلی مخصوص برائے ذات واحد خالق
است **ثالثها** الخلافة وهی امارة الهیة علی الآفاق و ریاسة
تامة علی الاطلاق تلو للنبوة بالاتفاق **ذکره** ایضا فی ازالة الخفا

رابعها الخلافة ریاسة او ولایة الهیة تامة عامة فی کافة امور
الدین والدنیا لشخص انسانی بلا توسط بشر بینهما او بتوسط علی جهة
القول اما الاول کقوله تعالیٰ انا جعلناک خلیفة فی الارض و انی
جاعل فی الارض خلیفة و انی جاعلک للناس اماما و اما
الثانی یعنی بالتوسط کقوله تعالیٰ حاکیا عن موسیٰ اذ قال لهارون اخلفنی
فی قومی ای کن خلیفتی فی امتی و کقول نبینا لعلی یا علی انت
خلیفتی فی امتی من بعدی یعنی خلافت ریاست و ولایت عامه الٰہی در کافه
امور دینی و دنیائی اہل ارض خاص برائے شخص کامل انسانی بلا توسط بشری
دیگر بینہما یا بتوسط بشر برائے بشر دیگر بجہت قول می باشد چون انت خلیفتی
و ولیی فی اموری من بعدی اما اول چون آیه خطاب بداؤد نبی
فرمود که بتحقیق ما خلیفه خود گردانیدیم ترا در روئے زمین تا حکم بحق کنی و در باب
آدم فرمود که بتحقیق میگردانم در زمین خلیفه خود قایم بمقام تعمیر ارض آدم را
و اما ثانی یعنی بالتوسط باشد چون نقل موسیٰ که بهارون فرمود تو
خلیفه من باش در قوم و امت من و قول پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم بعلی
فرمود ای علی تو خلیفه و جانشین و قایم بمقام من در امت بعد منی و
مروی ہمین نیز است که مرد شیخی بحضور پیغمبر سلام کرد بعلی السلام
علیک یا رابع الخلفاء و رفت پیغمبر فرمود این شیخ خضر بود ترا یاد کرد بانچه
خدا بان بتو نام نهاده یا مبدائی آن خلفاء ثلثه قبل تو کدام اند علی عرض
کرد نه پس پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم فرمود اول خلفاء آدم ثانی داؤد

ثالث ہارونؑ رابع یا علی توئی خلیفہ من درامت من وہمین مروی بطرق عامہ از ابن مسعود ہست ابوالبقاء و بیضاوی و سعودی وغیرہم گفتہ اند و خلیفۃ اللہ کل نبی استخلفہ اللہ تعالی فی عمارۃ الارض وسیاستہ و تکمیل نفوسہم و تنفیذ امرہ فیہم لا لحاجتہ تعالی الی من ینوبہ بل لقصور المستخلف علیہ عن قبول فیضہ وتلقی امرہ بغیر وسط ولذلک لم یستنبئ ملکا یعنی خلیفہ اللہ ونائب اللہ تعالی ہر نبی است کہ اورا خلیفہ و نائب خود در ابادی زمین و برائے سیاست اہل آن و تکمیل نفوس ناقصہ ایشان و برائے انجاز و انفاذ امر خود در ایشان کرد نہ بجہت حاجت تعالی بسوئے نیابت نائب خود بل برائے قصور و نقصان مستخلف علیہ از قبول و قابلیت فیضان فیض و تلقی امر تعالی بغیر توسط می باشد ولہذا ملک را بنی و خلیفہ خود نگرفت سوال اکملیت بعلم و عقل و عصمت و نص قولی و فعلی یعنی ظہور اعجاز در خلیفہ تابع رسول ہم شرط صحت خلافت او ہست چنانچہ در رسول متبوع او شرط است یا شرطیت جواب دراین محل علماء ملت در اصل دو قول دارند ثانی القولین مذہب امامیہ اثنا عشریہ ہست کہ در ہر دو یعنی در رسول متبوع و خلیفہ تابع او این چہار چیز از مہد الی اللحد شرط صحتہ عقلاً است زیرا کہ رسالۃ و خلافت در واقع نیابت واجب تعالی مقتضی وجود این امور در نائب وجوبا ہست برای تکمیل ناقص و تعلیم جاہل و تعدیل در بین ظالم و مظلوم و برائے ہدایت و ہضا بالحق و صیانت و حفاظت عبید محتاج ہست و بعدم و بفقد این شرائط اربعہ خلاف و جہل

و خلل و زلل و ظلم و تعدی و ضلالت و اضلال در من حاکم متبوع
و محکوم تابع سعاً حاصل میشود و باین مقصود الهی باطل میشود اما سمعاً
چون آیه انی جاعلک للناس اماماً قال و من ذریتی قال لا ینال عہدی
الظالمین چه ازین امامت بنبوت مراد گرفته شود چه خلافت تابع در این سه چیز
اثبات کرد **یکی** ناصب و فاعل امامت و خلافت مخصوص خداست و غیر
تعالی بغیر اذن سبحانه در تعیین امامت و خلافت ابدا دخلی ندارد اگرچه نبی
آن پیغمبرے بلا امر الله باشد **دوم** امامت را عہد معہود خود او تعالے
گردانید لہذا عہد را مضاف بسوئے یاء متکلم ساخته و آنرا اسناد الی نفسه کرد
سوم اعلام خلیل الرحمن کرد که عہد امامت بمن نظلمه از حین ظلم ابداً نمیرسد
پس بدلالت این آیت ثابت شد که رسول و امام و خلیفه که نائب الہی
بلا توسط و بالتوسط قائم بمقام و منصب الٰہ مبرء و منزه اعلم بکل وجز و جمیع
ما یحتاج الیه البشر و محروس و معصوم و منصوص و منصب و ممتاز با عجاز از رعایا از جانب
عالم الغیوب والقلوب آن بوجوب عینی باشد **لہذا** یحیی بنبوت در صبائت
بقوله و اتیناه الحکم صبیاً **و** عیسی در مہد داد بقوله آتانی الکتاب و اوصانی
بالصلوة والزکوة و جعلنی نبیا **پس** ازین ثابت شد که انبیا و خلفا
ایشان در صغر کامل و قابل نبوت و خلافت و متصف بشرائط مذکوره قبل
الابعاث و التخلیف میباشند **تنبیہ** ہرگاه این واضح شد پس الحال
جواب بالصواب در آیه استخلاف بطور اختصار و اجمال بشنو بدانکه
در این وعد الله الذین آمنوا منکم و عملوا الصالحات لیستخلفنہم فی الارض

کما استخلف الذین من قبلهم الخ ایا این ایه عام است یا خاص مفسرین
امت دران بطور حاصل دو قول دارند **اما قول اول** که این آیه
عام و مراد از عمومیت وعده بکل امت هاست نه به بعض آن بچند دلیل **اول**
انهم قالوا انها نزلت فی استخلاف امت محمد صلعم الی القیمة کما
استخلف الذین من قبلهم کقوم نوح و قوم هود و قوم صالح و
قوم شعیب و قوم لوط و قوم موسی و غیرهم جعلهم خلفاء الهالکین
کما قال تعالی مخاطبا لقوم هود واذکروا اذ جعلکم خلفاء من بعد
قوم نوح اہل تنزیل گفتند که این آیه وعد الله در استخلاف کل مومنین این
امت بمقام امم سالفه سابقه نازل شده چنانچه مومنین امم سالفه از قدیم
از نوح عصر بعصر قایم بمقام هالکین سابقین چون مومنین امت نوح و
مومنین هود و قوم مومنین صالح و شعیب و لوط و قوم بنی اسرائیل شده
هکذا این امت هم قایم بمقام امم سابقه گردیده و این ارض و ملک سابقین
بتملیک و تصرف ایشان الی القیامت داده شد و **همین** قول سید المفسرین ابن
عباس و مجاهد و مقاتل و قتاده و سدی و کلبی و ابو مسلم و قفال
و غیرهم میباشد **و دلیل دیگر** اینها میگویند که مؤید عمومیت وعده
این امت **ایه** و لقد کتبنا فی الزبور من بعد الذکر ان الارض یرثها
عبادی الصالحون است و مراد از الذکر ذکر ختمی مرتبت است و بعد ذکر آنحضرت
وعده در زبور نیز داده که وارث کل زمین بندگان صالح من خواهند شد
و این عباد صالحین کل مومنین این امت اند پس در زبور و قران وعده

توریث ارض و حکم ان باین امت مرحومہ دادہ شدہ **دلیل ثالث**
مؤید این تنزیل و عموم کل امت مرویات جمعی از صحابہ چون مقداد بن
اسود **و** ابی بن کعب **و** کعب الاحبار **و** عبد اللہ سلام **و** عدی بن حاتم
وغیرہم است **دلیل رابع** مفسرین و محدثین **و** اہل سیر خاصہ و عامہ
نیز روایت کردند قال النبیؐ لا یبقی علی الارض بیت مدر ولا وبر الا
ادخله الله تع کلمة الاسلام فیه بعز عزیز او ذل ذلیل اما یعزهم
الله فیجعلهم من اهلها واما ان یذلهم فیدینون لها یعنی پیغمبر
فرمود کہ باقی نمے ماند در روی زمین ہیچ قسم خانہ بلدی و بدوی مگر آنکہ خدا در
ہر خانہ کلمہ اسلام میرساند و داخل میسازد یا بعزت قبول نمایند معزز میشوند
یا بذلت قبول نمایند ذلیل شدہ متدین بآن دین میشوند **دلیل خامس**
ہمہ فرقات مسلمانان از مفسرین و محدثین **و** اہل تواریخ **و** سیر روایت کردند
قال النبیؐ زویت لی الارض فاریت مشارقها ومغاربها وسیبلغ ملک
امتی ما زوی لی فیها یعنی آن حضرت فرمود کہ پیچیدہ و جمع کردہ شد برائی من
اکناف و اطراف چہار طرف زمین و بمن نمودہ و ارائت کردہ شد مشارق
و مغارب آنرا پس زود بفور میرسد ملک و حکومت امت من و کلمہ اسلام
بہمہ آن املاک و اطراف را **دلیل سادس** باتفاق جمہور اصولیین
و مفسرین **و** اہل موضوع ست کہ اعتبار و عبرة بظاہر الفاظ کتاب اللہ
و سنت رسول اللہ ہست و عدول و اعراض از مقتضیات ظاہر الفاظ و اصل
مفاہیم کلمات آنہا اصلاً جائز نیست الا عند الاعذار و الاعسار و المتشابہات

المتعارضات للبرهان ومحکمات القران **پس** درانیجا بغیر عذر چگونه عدول
از ظاهر عمومیت کل الفاظ جائز باشد **لهذا** بر ظاهر عمومیت این آیه باقی
وجاری است **دلیل سابع** آیات سابقه چون اذا دعوا الی الله الی
قوله ان یقولوا سمعنا واطعنا واولئک هم المفلحون الی قوله قل
اطیعوا الله واطیعوا الرسول الخ **واما** بعد این آیه چون واقیموا
الصلوة واتوا الزکوة واطیعوا الرسول لعلکم ترحمون **پس** قبل وقال
وخطابات سابقه ولاحقه صریحه بکل مومنین امت است **و** هرگاه سیاق
ولحاق ونظم واسلوب نسق متصل بکدیگر بیک صورت باشد **پس** اینهم دلیل
قطعی است که ازین آیه وعد الله الذین امنوا نیز مراد کل مومنین امت
الی القیمة بلاشک است **تبصره** نزد این طائفه مراد از لفظ منکم من
بیانیه **و** لام در لیستخلفنهم لام قسم **و** موعود وعده همین است **تنبیه**
هرگاه این وعده قطعی شد **پس** تقدیرش وعد الله الذین امنوا من امت
محمد واقسم لیستخلفنهم فی الارض وان ینصر الاسلام علی الکفر
ویورثهم الارض ویجعلهم قایمین بمقام بنی اسرائیل حین اورثهم
مصر والشام بعد اهلاک الجبابرة وان یمکن الدین المرتضی وهو
دین الاسلام وتمکینه وتثبیه ویزیل عنهم الخوف الذی کانوا علیه
ابتدائه فیعطیهم الامن والامان حتی یعبدونی خالصا مخلصا بغیر
الشرک ومن کفر بعد ذلک فاولئک هم الکفرون حاصل آنکه وعده
قطعی واو خدا کاملین مومنین امت محمدی را مع القسم براینکه خلیفه میگرداند

یعنی اینهارا قایم بمقام بنی اسرائیل میگذارد و در زمین و یاری میکند و تقویت
میدهد اسلام و اہل آنرا بر کفر و بمیراث میدهد زمین را بایشان بعد اہلاک جبابرہ
و فراعنہ انہا چنانچہ بمیراث دادہ بنی اسرائیل را زمین و ملک و اموال فراعنہ جبابرہ
را بعد اہلاک انہا و بعد تمکین و اثبات اسلام و زایل میسازد خوفیکہ در ابتدا بر
مسلمانان بغلبہ کفار بود و آنرا تبدیل بامن و امان نماید تا ہمہ عبادت خالق خدا
تعالیٰ را خاص و خالص کنند بغیر شرک پس ہر کہ بعد آن کفر و انکار کند او
از فاسقان خارج از دین اسلام باشد **توضیح المرام** ہرگاہ این ثابت
شد **پس** جمیع آنچہ در اعصار تیمیہ **و** عدویہ **و** امویہ **و** عباسیہ **و** چنغیتہ
بوقوع آمد ہمہ آن از مقدرات و مقتضیات قضاء الٰہی بود بحسب وعدہ
مقسومہ بصدور و وقوع آمد خصوصیتی ندارد و مگر موعودین ہم مومن کامل
ثابت الایمان و صالح الاعمال باید بودہ باشد **پس** امراء و سلاطین مذکورہ
ہر کس مومن بودہ او از احاد مومنین در گروہا مومنین عموماً نیز داخل
میشود خصوصیت احدے اصلاً ندارد **اشکال** اطلاق امت بر کافر و مومن میشود
ہرچند کافر مصدق نباشد چون غلام آبق ہرچند در حقیقت غلام ہست اما
در تصرف نیست **پس** اگر تخصیص امت مومنہ بلفظ وعد اللہ الذین امنوا
منکم ثابت شود و در تخلیف اولاد اخلاف بمقام اباء اسلاف کافرہ و مومنہ
معاً شکی نیست **پس** در این محنت و نعمت استخلاف کافر و مسلم مشترک
بالضرورت ہست فضلے خاص برائے مومنین در این وعدہ حاصل نمیشود
جواب ہرچند اطلاق لفظ امت عام بر کافر و مومن میشود **و** بلفظ منکم

مومنین تخصیص یافتند پس خاص برائے مومنین باین وعدہ امن وامان
از خوف وغلبہ کفار وعبادت بلا اشتراک وتسلط بدین برہمہ اصناف اباطیل
وتقویت ایشان فضلے کامل وفرقے بیّن از قسم ثانی حاصل شد و در این استخلاف
مراد تخلیف ابناء بمقام اسلاف بازیست بل بایہا توریث ارض وملک واموال
و دولت کفرہ اسلاف من جانب اللہ بوعدہ الٰہ حاصل شدہ اشکال باطل است

امّا قول ثانی در آیہ وعد اللہ الذین امنوا منکم وعدہ استخلاف
خاص است و لفظ من نزد ایشان تبعیضیہ خطاب برسول است پس ایشان در
خود بستہ قول خلاف کردند **خلاف اوّل** این وعدہ مخصوص بہ پیغمبر
و بمومنین بمکہ قبل الہجرۃ بودہ پس جمعی منہم ابوالعالیہ در تنزیلش روایت کردند
مکث النبی بمکۃ بعد الوحی عشر سنین مع اصحابہ وامروا بالصبر
علی اذی الکفار وکانوا یصبحون ویمسون خائفین ثم امروا بالھجرۃ
الی المدینۃ وامروا بالقتال وھم علی خوفھم لا یفارق احد سلاحہ
فقال رجل منہم ما یأتی علینا یوم نامن فیہ ونضع السلاح فانزل
اللہ ھذہ الایۃ وعد اللہ الذین امنوا منکم الخ **ورواہ** الثعلبی
والبغوی والواحدی والسیوطی عن عدۃ قدمائہ والرازی والنیشاپوری
والخطیب والسعودی والنسفی والبیضاوی وغیرہم **ودر کشاف**
این را زیادہ کردہ فقال النبی لا تغبرون الا یسیرًا حتی یجلس الرجل منکم محتبیا
لیس فیہ حدیدۃ فانجز اللہ وعدہ واظھرھم علی جزیرۃ العرب وافتتحوا
بعدُ بلاد المشرق والمغرب ومزقوا ملک الاکاسرۃ والقیاصرۃ وملکوا

خزائنهم واستولوا على الدنيا ثم خرج الذين على خلاف سيرتهم فكفروا بتلك الانعم وفسقوا انتهى **ترجمہ** بطور حاصل آنکہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در مکہ بوحی یکشت دہ سال مع اصحاب بکردہ امر بصبر با ایشان بر اذیت کفار میفرمود وایشان صبح وشام بخوف وترس میکردند **پس** بامور ہجرت الی المدینہ وبقتال کردیدند وتا آن وقت خائف بودہ احدے شب وروز بغیر سلاح ودروازہ بستہ اصلا گذارہ کردہ نمیتوانستند حتی تمنا میکردند کہ آیا بر ما روز امن وامانے بیاید کہ در آن روز اسلحہ را از خود نزع بکنیم **پس** این آیہ وعدہ امن برائے ایشان نازل شد **و پیغمبر** تسلی ایشان میفرمود کہ صبر کنید دمغبور ومقہور ومعسور نمیباشید مگر تا زمانے قلیل واندک پس آدمی از شما نمی نشینید مگر بے سلاح دست بزانو انداختہ **پس** او تعالی اینوعدہ نصرۃ وغزۃ با ایشان جاری واعانت بر اظہار ایشان بر املاک وبلاد عرب وعجم کرد تا فتح کردند بلاد مشرق ومغرب را وبریدند وگرفتند املاک اکاسرہ وقیاصرہ وخزاین ایشان را وغالب ومستولی شدند بر دنیا **پس** آنانکہ از ایشان بر خلاف سیرۃ وخلاف ما وعدہم اللہ رفتار کردند وکافر آن نعمات الہی شدند فاسق گردیدہ تنزل یافتند **در تفسیر حسینی** ست کہ مراد بقول اشہر فقرائے مہاجرین اند کہ بعد ہجرت بمدینہ در منازل انصار جای گرفتند وقریش با اکثر قبایل عرب کہ در مکہ بودند بر محاربہ مسلمانان قیام نمودہ شب وروز با ایشان پیغامہائے تہدید وتوعید شدت آمیز وسخنان فتنہ انگیز میفرستادند لہذا مہاجرین اکثر اوقات شب وروز اسلحہ با خود میداشتند وروزگار بہراس

وہول میگزرانیدند و باہم میگفتند کہ آیا وقتے و روزے بیاید بما تا کہ خود را مطمئن
و ایمن بہ بینیم و بفراغت خاطر بر بساط سلامت بنشینیم و بخوابیم و این
آیہ بوعدہ امن مع سوگند بر حصول آن برایشان نازل گشت کہ شما را خلیفہ
و قایم بمقام ایشان میگرداند چنانچہ بنی اسرائیل را قایم بمقام فرعون و قوم
او گردانید **والیضا** اینطائفہ آیات دیگر و احادیث بو تخصیص این آیہ
وعداللہ کو وعدہ بہ پیغمبر و اقارب آن حضرت و بمومنین مکہ کہ در بدایت
اسلام مغلوب و مقہور و معسور و محصور در مکہ و ممنوع و مہجور از طواف و حج بودند
خاص در ایشان نازل شدہ پس بعد فتح مکہ کہ موطن و مامن ایشان بود
امن و امان دران و اطراف آن از عرب و عجم مومن شدہ فتوحات کثیرہ
در عہد خود آنحضرت حاصل شدہ **خلاف ثانی** این خاص است پس اینہا
میگویند کہ مصداق این آیہ وعداللہ در اعصار مشایخ ثلثہ بوقوع آمدہ حصول
مصداق آیہ در اعصار آنہا حقیت و خلافت ثلثہ ثابت شد **و مؤیدش**

مرویہ خود اہل ارادۃ الخلافۃ ثلثین سنۃ ثم یکون ملکا او ملوکا است
پس خلافت صدیق دو سال **و** خلافت فاروق دہ سال **و** خلافت
ثالث ثلثہ دوازدہ سال **و** خلافت علی مرتضی شش سال بودہ **پس**
کل این سی سال جمع میشود **و** در خلافت حضرات ثلثہ فتوحات حاصل
شدند **و** بخلافت علی غیر جنگ فرقہ ناکثین **و** قاسطین و مارقین
چیزے نشدہ **پس** با نضمام اعوام خلافت علی خلافت سی سال خلفاء اربعہ
ثابت شد **اگر** گفتہ شود کہ در عصر معاویہ فتوحات اکثر از فتوحات مشایخ

ثلثه حاصل شده پس چرا عوض علی مرتضی معاویه را با حضرات ثلثه ضم نکردند

جوابش بگویند در عدم الحاق معاویه با مشائخ ثلثه دو سبب اند **احدهما**

آنکه ایام و اعوام سلطنت او بسیار و مجمع او با حضرات ثلثه حدیث الخلافت

ثلثین سنة صحیح و ثابت نمیشد بلکه از ثلثین سنة چندین سالها میافزودند

لهذا مضموم با ثلثه نشد **ثانیهما** بتم حدیث ثلثین سنة بلفظ **ثم** یکون

ملکا او ملوکا است **پس** تصریح ملکا معاویه خلفاء خارج و داخل در زمره

سلاطین و ملوک می باشد **و سبب ثالثی** نیز مروی در صحیحین بخاری

و مسلم بل متفق علیه کل اهل حدیث است که در باب عمار یاسر در ایام بنای تعمیر

مسجد پیغمبر فرموده ویحک یا عمار ستقتلك الفئة الباغية تدعوهم

الى الجنة و يدعونك الى النار باین حدیث معاویه و تبعه او را گروه باغی

ناری شمرده **و** علی و تبعه او را ناجی نامیده پس لابداً علی خلیفه رابع درین

حدیث داخل است **و** بعد این خلفاء اربع همه سلاطین و ملوک دنیا میباشند

جواب منقول بوجوه گفته اند **اول** این خبر ثلثین سنة متفق

علیه محدثین نیست چه طایفه از مختلقات و موضوعات اهل ارادت در آخر

گفته اند زیرا که جمعی از ائمه محدثین آن ملت خلاف این نقل کرده اند چنانچه

در کتاب المعرب ابو الفتح ناصر ابن ابی المکارم مطرزی در شرح این

حدیث فرموده و کانت مدة خلافة الائمة الاربع الراشدين ثلثين

سنة الا ستة اشهر و خمس ليال **و** لابي بكر سنتان و ثلثة اشهر

و تسع ليال **و** لعمر عشر سنين و ستة اشهر و خمس ليال **و** لعثمان

اثنا عشر سنة الا اثنتی عشرة لیلة و لعلی خمس سنین الا
ثلثة اشهر پس باین روایت تفاوت مدت ایام خلافت اصحاب
اربع لازم می آید چه برائے ابوبکرؓ دو سال و سه ماه و نه شب و برائے عمرؓ ده
سال و شش ماه و پنج شب و برای عثمانؓ دوازده سال سوائی دوازده
شب و برای علیؓ پنج سال سوای سه ماه بوده **تنبیه** بقاعده کلیه
اصولیین در تعارض اخبار اذا تعارضا تساقطا فضلا عن الاحتجاج
بذلک **ثانی** خبر واحد اگر صحیح بلا تعارض ولا منافات هم باشد غایت
مفادان من باب الظن است و ظن در مسایل اعتقادات حجة نیست **ثالث**
اگر ثبوت خلافت منوط و مشروط بر حصول فتوحات و غنایم و اموال و املاک
است پس در عهد و عصر هر کس که از سلاطین اسلام چنین حالات حاصل
شده هر یکی از بدایت صحابه و امویه و عباسیه و چنگیزیه و رومیه عثمانیه الی الحین
همه از آنها خلیفة الله بالحق باشد و در عصر هر کس که فتوحات حاصل نشده
پس او خلیفة الله نباشد پس علی خلیفة الله نیست چه در عصر او فتوحات
حاصل نشده پس علی ضمنم با مشایخ ثلثه چرا کرده شود و اگر خلافت مشروط
بر حصول فتوحات نیست پس نیز هر یکی از صدر اول الی القیمة از امرا و سلاطین
اسلام مع الفتوحات و بغیرها خلیفة الله نیست پس بهر تقدیر قید الخلافة
ثلثین سنة لغو محض باطل بباشد **رابع** اگر ثبوت خلافت بر حصول امن و
امان است وآنهم بالکلیه غیر حاصل باطل است زیرا که بعد پیغمبر چه قتل و افتراق
در دین واحد از اعصار صحابه حاصل شد و خود عمرؓ و عثمانؓ و علیؓ و حسنینؓ

وآل رسول

وآل رسول و اصحاب آن حضرت بکثرۃ در جانبین بقتل رسیدند **خامس**
بفرض تسلیم این خبر پس او من باب الاخبار میباشد و تقدیرش چنین باشد
تعد الخلافة الی ثلثین سنة و بعده تعد بالملوك والمملكة یعنی
سی ساله باسم خلافت و بعد آن بمملکة معدود و محسوب می شود **سادس**
بفرض تسلیم این خبر پس مرادش الخلافة المجهولة المشهورة الی ثلثین سنة
باشد چه متفق علیه این طائفه خلافت بالاجماع است لا بالنص و
مصرحش اقرار و تصدیق خود صدیق است رواه جمیع اذ جاءه
الاعرابی فقال لابی بکر انت خلیفة رسول الله صلعم قال ابوبکر لا
قال الاعرابی فما انت فقال ابوبکر انا الخالفة بعده یعنی اعرابی از ابوبکر
پرسید توئی خلیفه رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ابوبکر گفت نه اعرابی گفت
پس تو کیستی و چیستی ابوبکر گفت من خالفه بعد پیغمبرم **شارحین**
حدیث سه توجیه این خالفه کردند **احدها** ابن اثیر و گجراتی در تشریح
گفتند ان الخلیفة من یقوم مقام الذاهب والخالفة فهو الذی لا غنی
عنده ولا خیر فیه یعنی خلیفه آنکس است که قایم بمقام ذاهب باشد و
خالفه آنکس است که نزد او بی نیازی نیست و هیچ نوع خیرے در او نباشد و
صدیق بهمین صفت متصف بود **ثانیها** والخالفة هو الکثیر الخلاف فیه
لانه اول من اقدم علی الخلافة فلتة فلذلك کثر الخلاف فی خلافته
خالفه آنکس است که در او خلاف کثیر باشد چه او اول کسی هست که ناگهانی بلا اندیشه
اقدام بر خلافت کرد لهذا در خلافت او خلاف کثیر واقع شد و صدیق آن

اشارہ کرد کہ در خلافت من خلاف کثیر است **ثالثها** اما المخالفۃ من الناس لا خلیفۃ النبی یعنی من خلیفہ از جانب مردم ام نہ از جانب خدا و نبی **اشکال** در اعصار امراء و سلاطین از صدر اول الی حین آنچہ از فتوحات و غنایم و اموال و تقویت اسلام و نشر آن در اطراف دنیا و امن و امان باہل اسلام حاصل شدہ او از چہ باب معدود و محسوب میشود **جواب** این بوجوہ است **اول** طائفہ اشعریہ اہل سنت جبریہ اند میگویند کہ جمیع عالم و آدم و کل و جزء آن ہر چہ شدہ و ساعت بساعت و آن فآن الی القیمۃ واقع میشود فاعل و خالق آن فی الواقع والاصالۃ خاص خدا ست و بندہ را اصلا مدخلیتی در فعال خودش بنیست ہمہ آن فعل الہی ست از علم کلام ایشان این اعتقاد بالتفصیل و واضح خواہد شد **تنبیہ** بنابران این فتوحات و اشاعت و اعلان و اجہار اسلام و حصول غنایم و امن و امان بقضاء و بقدر الہی بود **پس** امراء و سلاطین را در این اصلا مدخلیتے و مدحی نمیباشد **ثانی** طائفہ ثانیہ اہل سنت کہ معتزلہ عدلیہ اند ایشان میگویند کہ ہمہ این امور بوعدہ الہی حاصل شد چہ تخلف وعدہ از اصدق الصادقین ممتنع و محال است لہذا ہر چہ در اعصار مختلفہ متخالفہ بوقوع آمد خواہ بعض ذو العدالت بودند خواہ بعض آنہا ظلمہ فجرہ بودند بوعدہ نعم بظہور آمد مسلمانان **ثالث** دیگر طائفہ عدلیہ از اہل اسلام میگویند کہ حصول فتوحات و غنایم و تقویت اسلام و اہل آن و امن و امان دلیل حقیت سلاطین اعصار **و** نص بر خلیفۃ اللہ گردیدن ایشان نیست **و** الا بحصول امن و امان بہر مملکت خصوصا در سلطنت فرنگ پس ہمہ آن سلاطین خلفاء اللہ

بہ شنا

باشند واذلیس ہذا فلیس ہذا **رابع** سمعیات ہم مؤید اینوجوہ اند
چنانچہ **از بخاری** محدث مناوی سنی **درکنوز** نقل کردہ قال
صلعم ان اللہ یؤید ہذا الدین باقوام لاخلاق لہم یعنی پیغمبر صلعم
فرمود بتحقیق خدا تائید میکند و تقویت میدہد این اسلام را بدستہائے
قومہائے چند کہ بہرہ ایمان مراینہارا نمیباشد **وابن اثیر** درنہایت
وگجراتی در مجمع البحار در شرح ایں حدیث لیس لہم فی الاخرۃ من
خلاق بفتح الخاء لاحظ لہم فی الاخرۃ فرمودند یعنے نمیباشد مران
اقوام را حظی و بہرہ ایمان در دنیا و نہ جزائی و عوض آن در عقبیٰ **دیلمی**
در فردوس الاخبار **ومناوی** درکنوز **وشیخ غزالی** در
احیاء **وابن جریر طبری** در تفسیر **و** تاریخ خود نیز روایت
کردند قال صلعم ان اللہ یعز الدین بالرجل الفاجر یعنی پیغمبر صلعم فرمود
بتحقیق و بدرستی خدای عزیز منیع عزیز و رفیع میکرداند دین اسلام را بواسطہ
مردی فاجر و فاسق **و** فاجر نقیض معصوم و مظہر شخص صادر المعاصی است
و سلاطین و امراء اسلام اکثر بخلاف ما انزل اللہ رفتار و کردار و کفتار داشتند
و در قران ست و من لم یحکم بما انزل اللہ فاولٓئک ہم الکافرون **تنبیہ**
بنابراین اقوال **و** تطابق احادیث باآیات کتاب اللہ بسلاطین اعصار
ہیچ حقے و فضلے و شرفے نمیباشد **لطیفہ** معترضے از عدلیہ اہلامیہ میگوید
عجب العجائب از انجمس ست کہ خالق را فاعل جمیع افعال و اعمال
وصنایع عالم و آدم بدانند و بآن اعتقاد داشتہ بگویند کہ اینچنین افعال در امور

من العباد اند نه من الله تعالی **اما اختلاف ثالث** از طایفه دیگران
آیه خاص نازل در وعده خاتم الانبیاء است **و** آن حضرت مخصوص باین وعده
موعود گردید که انفاذ و انجاز و اجرای این وعده و موعود در آخر الزمان
خاص در عصر مهدی آخر الزمان از قایم ثانی عشر ائمه اهل البیت ع بوقوع
خواهد آمد بالتفصیل **و** کل اهل دنیا بملت واحده اسلام را نزمان یکدفعه بفور جمیع شده
خواهد شد **و** قبل ظهور مهدی دجال بطال خروج میکند **و** بعد او عیسی نازل
میشود **و** بعد او مهدی آخر الزمان از بین رکن و مقام بیت الحرام ظاهر خواهد
شد **و** همانوقت نداء از سماء میشود که هذا هو المهدی الموعود فاتبعوه
فهتدوا **و** کل اهل زمین خواهد شنید آن صدا را **و** مهدی امامت میکند
عیسی را در نماز ظهر **پس** بامر مهدی عیسی قتل دجال بطال میکند **پس** الا آیه
حصول امن و امان **و** اتفاق کل دنیا بر دین واحد اسلام یکدفعه خواهد شد
و ازاله اختلاف جمیع ملل و ابطال آن و بقاء دین واحد اسلام خالص میشود **و** بعد آن
دابة الارض ظاهر در آخر از بین صفا و مروه در مکه خواهد شد **و بعد**
انجاز این وعده اتمام جمیع علامات آثار قیامت میشود **و** همه این از اخبار و پیش
خبری ائمه قاطعه در زمان آخر آینده میباشد **پس** این آیه خاص در مهدی
آخر الزمان بخطاب منکم بسرور عالم است **بلی** در ابتداء اسلام بالجمله امن و امان
و فتحی و اعلان و اسلام و نشر آن در اطراف عالم بان سرور حاصل شده **و**
اما بالتفصیل در آخر الزمان امام مهدی ثانی عشر قطعاً بوقوع خواهد آمد **و**
همین مجمع علیه ائمه اهل بیت طهارت ع **و** همین مذهب طایفه امامیه بالاتفاق

و جمعی از فرق

و جمعی از فرقهٔ صوفیه است بچند دلیل **اوّل** وجه نزول این خاص در شأن
امام مهدی آخر الزمان ثبت است **در تفاسیر** امامیه منها در تفسیر تبیان
و تفسیر عیاشی و تفسیر قمی و مجمع البیان و
روض الجنان و مبانی البیان و صافی و جمع الجوامع
و نور الثقلین و منهج الصادقین و تفسیر برهان
و غیرها است قالوا انها نزلت فی القائم من آل محمد هو المهدی فی آخر الزمان
و فی الکافی سئل الصادق ع عن هذه الآیة فقال هم الائمة **و**
همین عیناً از حضرت امام باقر علیهما السلام مرویست **و در تفسیر**
عیاشی از امام زین العابدین ع مرویست انه ع قرء هذه الآیة و قال
والله هم شیعتنا اهل البیت یفعل ذلک بهم علی یده رجل منا و هو
مهدی هذه الامة و هو الذی قال فیهم رسول الله ص لو لم یبق من الدنیا
الا یوم لطول الله ذلک الیوم حتی یلی رجل من عترتی اسمه اسمی یملاء
الارض عدلاً و قسطاً کما ملئت ظلماً و جوراً **و** همین حدیث متفق علیه
مروی در مسانید اهل اسلام است یعنی حضرت سجاد ع بعد تلاوت این آیه فرمود
قسم بخدا این وعده بشیعه یا اهل بیت نبوت است خدا بایشان همین عمل میکند
بر دست مردے از ما ائمه و او مهدی آخر الزمان است **و** همین را پیغمبر ص
در ایشان فرمود که اگر از دنیا باقی نماند مگر یکروز هر آئینه طویل و دراز میسازد
خدا آن روز را تا آنکه متولی میشود مردے از عترت من اسم او اسم من محمد باشد
پر میکند کل روئ زمین را بالعدل و انصاف چنانچه پر شده باشد قبل ازان

از ظلم و بیدادی در تبیان و الجنان و مجمع البیان فرمود و روی
مثل ذلك عن ابی جعفر الصادق فعلی هذا یکون المراد بالذین امنوا وعملوا
الصلحت النبی و اهلبیته علیهم السلم و مرویات ایشان حجت بر کافه
اہل اسلام ست زیرا که امت مخاطب بہ تمسک ایشان عموما و خصوصا بمباشیه بآیه و اعتصموا
بحبل الله جمیعا و لا تفرقوا بمرویات متفق علیه امت این حبل الله قرآن
وائمه اهلبیت نبوت خاصه اند و بآیه یا ایها الذین امنوا ادخلوا فی السلم کافة
و لا تتبعوا خطوات الشیطان بمرویات متفق طرفین مراد از سلم ائمه از
اہلبیت و طہارت اند و بآیه یا ایها الذین امنوا اتقوا الله و کونوا مع الصادقین
خطاب بکل مومنین صحابه و امت الی القیمة در معیت بصادقین و مراد از صادقین
صدوق و صادقین واقع در جمیع احوال اند و اینها خاص بعد پیغمبر ائمه اطہار از عترت
او باتفاق مرویات طرفین میباشد و بحدیث متواتر در کافه اهل اسلام
انی تارك فیکم الثقلین ان تمسکتم بهما لن تضلوا بعدی ابدا کتاب الله و عترتی
و بحدیث متفق علیه مشهور الا ان مثل اهلبیتی کمثل سفینة نوح من
رکبها نجی و من تخلف عنها فقد غرق و هوی و غیر ذلك در ترمذی
و ابوداؤد از زر و از ابن مسعود و ابوہریرہ روایت کردند لا تذهب الدنیا
حتی یملك و فی اخر حتی یملك الدنیا رجل من اهلبیتی یواطی اسمه اسمی
و قال ایضا لو لم یبق من الدنیا الا یوم لطول الله ذلك الیوم حتی
یبعث الله فیه رجلا و فی اخر حتی یلی رجل منی او من اهل بیتی
یواطی اسمه اسمی یملاء الارض قسطا و عدلا کما ملئت ظلما و جورا

در صحیح ابو داؤد مرویست لما نظر علی الی ابنه الحسن قال ان ابنی هذا
سید کما سماه النبی صلعم و سیخرج من صلبه رجل یسمی باسم نبیکم
یشبهه فی الخلق ولا یشبهه فی الخلق و ذکر یملاء الله الارض به
عدلا و قسطا **اشکال** در این خبر است که مهدی از اولاد امام حسن رضی و
در اخبار کثیره از اولاد امام حسین رضی میباشد جمع چگونه میشود **جواب**
ابن طلحه شافعی و صاحب المرقات شارح مشکوة فرموده اند که هر دو نوع
خبر صحیح اند چه مهدی ابا حسینی و اماً حسنی علیهم السلام است **ابن ماجه**
در سنن خود در باب تولی مهدی روایت کرده آخرش اینست هو
رجل من اهل بیتی فیملأها قسطا کما ملئت جورا فمن ادرک
ذلک منهم فلیاتهم ولو حبوا علی الثلج پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم
فرمود که مهدی از اهل من است پس پر میکند زمین را چنانچه پر کرده باشند
بستم و بیدادی پس هر کس بیابد او را پس هر آئینه بیاید نزد او اگرچه بدست
و پائے راه رفتن بر برف باشد **ابن ماجه** در باب ظهور مهدی از
ثوبان روایت کرده آخرش اینست فقال صلعم فاذا رایتموه فبایعوه ولو
حبوا علی الثلج فانه خلیفة الله المهدی یعنی وقتیکه مهدی را می بینید بیعت
او کنید اگرچه شما را بدست و پائے رفتن بر برف باشد چه او خلیفه خدا
مهدی است **ابن ماجه** ایضاً روایت کرده قال صلعم المهدی منا
اهل البیت یصلحه الله فی لیلة واحدة یعنی مهدی از اهل بیت ما است
خدا او فعه با صلاح میارد کل عالم و آدم را در یک شب **ابن ماجه ایضا**

از حضرت ام سلمہ زوجہ نبوی روایت کردہ فقالت سمعت رسول اللہ صلعم
یقول المہدی من ولد فاطمہ در مشکوۃ روایت کردہ قال اذا
رائیتم رایات السود قد جاء من قبل خراسان فاتوھا فان فیھا
خلیفۃ اللہ المہدی یعنی پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ وقتیکہ علمہائے سیاہ می بینید
کہ از جانب خراسان میایند دران خلیفۃ اللہ مہدی آخر الزمان ہست و
رواہ ایضا احمد در مسند و بیہقی در دلایل و ابونعیم در کتاب مہدی
و دلائل النبوۃ در مشکوۃ از ابوداؤد روایت کردہ قالت ام سلمہ
رسول اللہ صلعم یقول المہدی من عترتی من اولاد فاطمہ از ابوداؤد
در مشکوۃ از سعید خدری روایت کردہ قال صلعم المہدی اجلی الجبھۃ
اقنی الانف یملاء الارض قسطا و عدلا کما ملئت ظلما و جورا
یملک سبع او تسع سنین یعنی مہدی منور پیشانی بلند و مرتفع بینی باشد
در مشکوۃ از صحیح ترمذی و صحیح ابوداؤد و از سنن
ابن ماجہ از سعید خدری باسانید خود روایت کردند قال صلعم والا
یومئذ کدوس فیقوم او یجیٔ الیہ رجل فیقول یا مہدی اعطنی
اعطنی کذا فیحثی لہ فی ثوبہ ما استطاع ان یحملہ وفی اخری یقول
خذ فی ثوبک ما استطعت یعنی سیم و زر دران ایام بیمین و یسار طرف
انبار انبار جمع افتادہ کردہ شدہ بلا حراست باشد و فقیری پیدا نمیشود کہ بگیرد یک
آدمی میاید از مہدی میخواہد پس با امر میفرماید بگیر در جامہائے خود
ہر قدر کہ برداشتہ و بردہ بتوانی و حثی بمعنی ریختن و پاشیدن بسیار

بے اندازہ ولا تعداد اومیباشد **تنبیه** پس این آیہ و آیات اُخر مخصوص
المنزول کلاً و جزءًا بالتفصیل بحضرت مهدی آخر الزمان است و امّا
از آیات اُخر چون **آیہ** و نرید ان نمنّ علی الذین استضعفوا فی
الارض و نجعلهم ائمة و نجعلهم الوارثین یعنی ما ارادہ کردہ ایم
کہ ما منت بگذاریم بر آنانکہ ضعیف گردانیدہ شدند در زمین و ما بگردانیم
ایشان را امامان و صاحبان اقتداء در کل امور و میگردانیم آن ائمہ را وارث کل روی
زمین و مالک آن اینهم خاص در عصر مهدی و بآباء او میباشد و این آیہ نیز
دلیل بر رجعت ائمہ اطهار بدنیا در عصر مهدی میباشد زیرا کہ بعد آن و نری
فرعون و هامان و جنودهما است یعنی بنمائیم و ارائت کنیم فرعون و وزیر او
هامان را قوت و شوکت و حقیت و حقیقت امامت آن ائمہ منصوصہ منصوبہ
الهی را و معلوم است کہ فرعون و هامان قبل نزول این آیہ هزار سال
زیادہ بدرک اسفل منتقل شدہ اند **پس** مراد از فرعون و هامان و جنودهما خلفا و تبعه
آنها ظلمه اهلبیت نبوة اند **عجب العجاب** است کہ همہ فرقات اهل
اسلام آیات و صحاح احادیث متفق علیه قطع نظر از ابواب مسانید بالانفراد
کتب در آثار و احوال و اوصاف مهدی و انساب پدری و مادری آنحضرت
بالتفصیل ثبت و ضبط کردہ اند **معهذا** الکذاب الکذابین ابلیس فی تلبیس
و تزویر لعین را تصدیق میکنند در دعوای باطل او کہ من ملهم مهدی موعود
و عیسی مسعودم و از عوام جهال حرفی چندان عجب نیست **امّا** از اینها
اعجب است کہ خود را ذو البصارة پنداشتہ در ظلمت الدین افتادہ ضلال

عوام کالانعام مسلمین بتصدیق مدعی جنین اکفر الکافرین بطمع مرجعیت حشرات
الارض وعواید جیفه دنیا وبیع دین بدنیای دنی فانی کردند بئس ما یشترون
خاتمه در دلالات این آیه کریمه بوجوه اختصارا اول وعده وبشارت یعنی
اعلام واخبار بخبر خیر در زمان آینده قبل الوقوع میباشد چونکه او تعالی اصدق الصادقین
اقدر بر انفاذ وعده در هر حال است پس اجراء وانجاز وعده موعوده از تعالی
واجب الحصول در وقت موقت وتخلف ازان ممتنع الوقوع میباشد ثانی
واعد این وعده خالق است و وعده نوعی از کلام واو عبارت است از ملفوظ بالفاظ
مؤلفه باهم گاه مرکب بصوت دال بر اظهار مقصود متکلم پس وعده
نوعی از کلام است و موصوف بالنوع موصوف بالجنس میباشد پس
وعده اله باولیاء ووعید باعداء امری امکانی بذاته هست پس آن وعده
از واجب غنی قادر در جمیع احوال واجب الوقوع والحصول است و این
دلیل عقلی بر ثبوت تکلم تعالی شانه میباشد ثالث این وعده دلیل است که او
عالم بکل وجزء ممکنات وموجودات کائنات قبل الایجاد چنان بعد الایجاد
بالسویه بالتفصیل میباشد پس باطل است قول آنانکه میگویند که مجرد تعالی عالم
باجزاء کائنات قبل الوقوع وقبل الایجاد نیست رابع مراد از مومن صاحب
التصدیق بالقلب واقرار باللسان معاً بجمیع ضروریات دین محمد از بدایت الی
نهایت بقائه بران ثابت باشد خامس وعملوا الصالحات بدخول الف
ولام بر صیغه جمع حاوی وجامع جمیع افراد جمع وجنس میباشد پس مراد در اینجا
عامل بجمیع فرایض ونوافل ومندوبات ومرغوبات وتارک جمیع منهیات

عقلی و سمعی در جمیع احیان و ازمان میباشد پس الذین امنوا و عملوا
الصلحت دلیل بر عصمت آن مومنین در جمیع احوال است چه از غیر معصوم
در جمیع احوال متصف باینحال بودن محال است پس ثابت شد قول انانکه
میگویند مراد ازین چهارده معصوم خاص اند **سادس** بعطف و عملوا الصلحت
مغایرت ما بین معطوف علیه و معطوف واجب است پس ثابت شد که اعمال
صالحه داخل در عین واصل ایمان نیست **و** الا لازم میاید عطف نفس بر نفس خود
وان واجب البطلان است **سابع** در لفظ منکم دو قول اند نزد انانکه مِن برای
بیان آمنوا است پس دران داخل جمیع مومنین است الی القیمة عصر بعصر باشند
و نزد انانکه مِن تبعیضیه است نزد ایشان جمعی و پاره از کمل المومنین بکمال ایمان و
اعمال و ایشان خاص چهارده معصوم میباشند فعلی التقدیرین خطاب بحضرت رسالتماب تعظیما
واجلالا له است ای من امتکم یا محمد **او** من عترتکم میباشد **ثامن** لیستخلفنهم
الی اخر الایة موعود تعالی است پس این لام قسم است ای اقسم لیستخلفنهم **و بقول**
دیگر این جواب قسم مقدر است فعلی التقدیرین بعد وعده بر ایفاء موعود مع التاکید
قسم خورده **و** مقسم علیه استخلاف فی الارض است پس استخلاف و تقرر خلیفة الله
فی الارض بر تعالی واجب عینی گردید پس قول آنکس که میگوید خلیفه من الله والرسول و
خلافت بالنص **و** خلافت منصب دینی نیست **و** خلیفه بجعل خلق برای تنظیم امور دنیائی
میباشد باطل محض باین آیه **و** انی جاعل فی الارض خلیفة **و** انا جعلناک خلیفة فی الارض
و انی جاعلک للناس اماما **و** خلافت عام است خواه نبی باشد خواه تابع او **و** مؤیدش
آنچه **جلبی و عاصمی** و غیر هما روایت از ابن مسعود کرده الخلفاء اربع آدم لقوله تعالی

انی جاعل فی الارض خلیفة و داؤد بقوله انا جعلناک خلیفة و هارون بقول موسی یا

هارون اخلفنی فی امتی و لعلی بقوله انت منی و انا منک و انت منی بمنزلة هارون من

موسی و بروایة اهل سیر مردی شیخی بحضور پیغمبر بعلی گفت السلام علیک یا رابع الخلفا پس آید

غیب شد پیغمبر فرمود این شخص خضر نبی بود و بقول جبرئیل بود ترا اسلام کرد یا شمیکه خدا

ترا خلیفه خود در ارض بعد آدم و داؤد و هارون بآیه لیستخلفنهم فی الارض مقرر کرد

تاسع خدا مبرا و منزه از جهل و زلل و خلل ضلال است پس این مقتضی بالجمل و اعلم و عصمة

مستخلف الهی وجوباً است چه نائب او و نائب و قائم بمقام لا مکان و لا مقام الهی هم اعلم باالجز

کل و مفصل و معصوم و محفوظ از جهل و زلل و خلل بذاته و از ضلال بغیره بوجوب باشد الا زلل

و خلل خلیفه جهل و زلل و خلل و ضلالت سلسله بتبعه او حاصل میشود بلا تشبیه چون انجن دیل

دخانی بوقفه او یا بشی او و وقفه و مشی گاریهائی بسته باو میشود پس باطل شد قول آنکس که میگوید

در خلیفه عصمة واجب و شرط نیست عاشر در کما استخلف الذین من قبلهم تشبیه این استخلاف

باستخلاف انبیاء و امم اسلاف از آدم قدیما است و باین ثابت شد که در اعصار سابقه الی محمد هر عصر من الله

خلفاء انبیاء و ائمه منصوص و منصوب من الله بوده بوند و الا تشبیه لا حاصل و کذب تعالی عاید میشود و آن واجب

البطلان است و قدیما سنت الهیه ثابت و تبدیل سنت تعالی محال است بقوله تعالی و لن تجد لسنة الله تبدیلا پس

باطل شد قول آنکس که میگوید در امت خلیفه از خدا و رسول او عمداً مقرر نشده تنبیه مدعی نص

بنصب امام و خلیفه از اله غیر امامیه نیست پس دعوای ایشان بنص بر خلافت ائمه اثنا عشر از عترت طاهره

پیغمبر ثابت بنصوص متکاثره متفق مخالف و موالف حق ثابت شد حادی عشر و لیمکنن لهم دینهم

و لیبدلنهم مع لام و نون ثقیله این هر دو عطف لیستخلفنهم اند در اینهم خدا بالکلیه علف یا کرده و

تمکین عبارت از دادن قوت و قدرت کلی است و تبدیل عبارت از تحویل حالة اولی بحالة دیگر و غیر یا کلیه

میباشد و این تمکین در اجرای کل امور دینی و دنیائی بالتفصیل و این تبدیل خوف بامن و
امان کلی باهل اسلام نیز از بدایت الی حین در اعصار خلفا و در سلطنت سلاطین حاصل نشده
و الا قتل و قتال و جنگ و جدال از اعاظم صحابه بوقوع نیامدی و فوج کشی خلیفه اول نکردی و خلیفه
ثانی و خلیفه ثالث در خانه خائف کشته نمیشدند و حضرت امیر در نماز و امام حسن بزهر و
مدفون در غیر روضه جدش و امام حسین با آل و اصحاب و بقیه ائمه اطهار مسموم و مظلوم کشته
نمیشدند **تنبیه** هرگاه این قدر بطور نمونه بتو واضح شد **پس** ثابت شد که اینوعده بالکل و التفصیل
در زمانی آتی قطعاً بوقوع خواهد آمد **اشکال** در حصول امنیت بعصر پیغمبر چه گفته میشود چه
آنحالت بدایتی اسلام در مکه بالضرورة بعد هجرت باقی نمانده **جواب** خطاب منکم به پیغمبر بود
و هر امر دو حالت بدایتی و نهایتی بالضرورة دارد **پس** آنحالت بدایتی مبدل بامن اجمالی
بآنحضرت حاصل که عقیده **ائمه** حالت نهایتی آن در آخر زمان مهدی بالتفصیل حاصل خواهد شد
اشکال ندارد **ثانی عشر** در یعبدونی دلالت است خاص معبود بحق ذات واحد و حسب تعم و
عبادة و طاعت علی الاطلاق بنهج مقرر مطلوب نیز مخصوص بذات احد تعم است **پس** باطل است عموم
صائبین در عبادت کواکب و اهل اوثان در عبادت اصنام زلفا او استحقاقاً لهم و اطاعت غیر الله
و لغیر امره چون اطاعه متصوفه بشیخ مرشد خود **ثالث عشر** دلالت است در یعبدونی که جمیع
افعال و اقوال الهی معلل بالاغراض الصحیحه و العلل و الحکم السابقه است **پس** باطل شد قول اشاعره که میگویند
که اکثر افعال و اقوال الهی معلل بالاغراض الصحیحه نیست **رابع عشر** یعبدونی
دلالت دارد که او تعم مرید باراده صحیحه در افعال خود و مرید در افعال عباد میباشد لهذا امر و نهی
بعباد کرده و الا لهو و لغو و عبث لازم میاید تعالی الله عنه **پس** باطل شد قول آنکس که میگوید که او تعالی
امر و نهی میکند بلا امر اوش نیست و اگر مراد اش معبود البته کافر بالضرورت ایمان میاورد **جواب**

چونکه او تعالی مرید افعال از عباد مع ارادتهم و اختیارهم است چه مع الاجبار جزا و سزا و مدح و ذم قبیح و منکر میباشد **خامس عشر** و کفر من بعد ذلک الخ در این کفر دو قول اند **احدهما** مراد ناشکری و کفران این نعمت تحلیف فی امان هر که بعد این کنند او فاسق است **ثانیهما** هر که انکار و تخلف از اطاعت خلیفة الله کند او خارج از دین اسلام است چه فسق در لغت عبارت بر آمدن از حد محدود خود باشد لهذا فرقات ثلثه ناکثین و قاسطین و مارقین بدست امیر المومنین و اصحاب آنحضرت بقتل رسیدند **سادس عشر** این خبر از اعاظم معاجز خاتم الانبیاء است زیرا که این خبر قبل از وقوع از [illegible] داده و هر خبر صحیحه مطابق مخبر به بوقوع میاید البته او اعجاز خارق العادت از مخبر میباشد و اینخبر بفور مطابق بوقوع آمده و من بعد بالبقی ان بالکلیه و التفصیل بوقوع خواهد آمد **پس** محمد رسول صادق مرسل من الله جزما و واجب التصدیق در کل امور قطعاً است **پس** باطل شد قول آنکس که میگوید از قران معجزه محمد ص ثابت نیست **و اگر** عمر وفا کند و تائید الهی در سورهٔ نور انشاء الله در تفسیر لوامع التنزیل سواطع التاویل مفصل تر مقتضیات این آیه را بجزئیات خواهیم نوشت و قرة العین سید علی حائری **در کتاب غایة المقصود** در حق عصر مهدی موعود که کتاب نادرة الوجود باشد بکمال تحقیق و تدقیق ورد شبهات و شکوک مبسوط نوشته **و** اینجواب باکتفاء لا اجمالاً مع التعلل و ضعف حال و تردد بال نوشتیم فاخر دعوینا

والحمد لله رب العلمین والصلوة والسلام علی خاتم الانبیاء والمرسلین **و علی**

اثنی عشر خلفاء الله من عترته المعصومین ابد الابدین قد وقع الفراغ

من تحریره فی عشرین من الصفر المظفر

سنه ۱۳۱۲ه فی بلدة لاهور حفظها الله من الشرور